4. Фопель К. Психологичекие принципы обучения взрослых. Проведение воркшопов: семинаров, мастер-классов / Пер. с нем / К.Фопель. – М.: Генезис, 2010. – 360 с.
5. Хроменко О. В. Методика преподавания психологии / О.В. Хроменко. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 256 с.
6. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко та ін. – К.: Вища школа, 2008. – 342 с.

In the article psychological and didactics facilities of development professionally of meaningful descriptions of personality maturity are analysed for students straight preparations "Psychology". Methodical recommendations are given for the increase of efficiency of professional preparation of future psychologists. Grounded own experience of development professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists.

Key words: personality maturity, future psychologist, workshop, active socialpsychological studies, akmeological technologies, psychological-didactics facilities, arttherapy, problem studies, training.

Отримано: 14.02.2011

УДК 159.923.2

А.С.Доброскок

Сучасні підходи до розвитку й формування професіоналізму практичного психолога

В статті розкриваються сучасні підходи з точки зору процесів розвитку й формування професіоналізму практичного психолога у традиційній та сучасній психологічній науці.

Ключові слова: професіоналізм, професійні завдання, компетентність, майстерність, самореалізація.

В статье раскрываются современные взгляды на развитие и формирование профессионализма практического психолога в традиционной и современной психологической науке.

Ключевые слова: профессионализм, профессиональные задания, компетентность, мастерство, самореализация.

© А. Доброскок

На сучасному етапі розвитку суспільства завдання, що висуваються перед вищим навчальним закладом, вимагають активного пошуку резервів підвищення ефективності вузівського навчання. Вимога до професіоналізму, необхідність використання іноваційних технологій в професійній діяльності сучасного спеціаліста підвищують спроможність фахівця у вибраній справі, самореалізацію творчих можливостей, якість життєдіяльності в цілому. Явище професіоналізму інтенсивно досліджується в психології праці (насамперед, у рамках професіографічного підходу), акмеології й приватних прикладних аспектах психології (педагогічної, військової, юридичної й т.п.). При цьому дослідники виділяють структуру професіоналізму у вигляді узагальненого й абстрактного поняття з визначенням конкретного прояву даного феномена в розвитку професіонала, тобто суб'єкта-діяча.

Еволюція професіографічного підходу в дослідженні розвитку професіонала на сьогоднішньому етапі свого руху характеризується переходами:

– від поелементного до цілісного системно-структурного підходу;
– від системно-структурного до генетичного й динамічного;
– від технічного до антропоцентричного;
– від жорстко нормативного до індивідуалізованого, ймовірного;
– від антропоцентричного до гуманістичного й акмеологічного [8].

Мета статті – розкрити сучасний підхід до розвитку й формування професіоналізму практичного психолога

Психологія професіоналізму інтенсивно розробляється в логіці індивідуально-професійного розвитку фахівця в акмеології (А. А. Бодалев, Е. Н. Богданов, А. А. Деркач, В. Т. Зазикін, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова й ін.), психології (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, Г. О. Балл, О. В. Киричук, В. В. Москаленко, О. П. Саннікова, В. А. Семиченко) тощо.

Постановка проблеми. Для нас важливо проаналізувати вихідні принципи наявних досліджень і дати відповіді на наступні запитання. У чому полягає сутність професіоналізму людину і який спосіб існування професіонала у своїй справі? Які етапи розвитку професіоналізації? Як здійснюється індивідуальний розвиток і формування професіоналізму конкретно практичного психолога?

Свій аналіз ми почнемо з визначення самого поняття професіоналізму й професіонала в праці.

У психологічному плані ідея професіоналізму розглядається ширше, ніж просте уявлення про високий рівень уміння професіо-

нала. Е. А. Клімов розглядає професіоналізм як складну систему, що має не тільки зовнішню функцію ("віддачу"), але й необхідні й, як правило, складні та різноманітні внутрішні, зокрема, психічні функції. До цих внутрішніх психічних функцій належать: побудова образу майбутнього результату діяльності; певне "виношування" уявлень про шляхи й способи, варіанти досягнення цього результату; емоційна підготовка до роботи; загальна свідомість захищеності в суспільстві й багато чого іншого, включаючи й певний образ навколишнього світу взагалі.

Окремі власні уявлення, образи-регулятори поведінки й діяльності – виникають, в остаточному підсумку, не інакше як у контексті цілісного образу оточуючого світу, що сформувався до даного моменту в даної людини; виникають як "актуалізовані частини" цілісного образу світу.

Е. А. Клімов під професіоналізмом розуміє "певну системну організацію свідомості, психіки людини, що включає різні структурні блоки механізмів регуляції поведінки й діяльності" [7, С. 75]. Тим самим автор у визначенні професіоналізму виходить із дієвого принципу, вбудованого в більш широкий контекст: взаємодії людини із світом – як онтологічної підстави існування професіонала в певному образі світу й способу життя людини.

У розробці питань психології професіоналізму в професіографічному підході А. К. Маркова використовує модульний, задачний і акмеологічний принципи в їхньому синтетичному варіанті.

Професіограма, яка має вертикальне розгорнення за вирішенням професійних завдань і по горизонталі – розгорнення кожного модуля через вказівку нормативно заданих професійних дій, засобів, умов, результатів, а також необхідних для цього психологічних якостей дає визначення ознак рядового фахівця, успішного фахівця й творчого фахівця. Методична цінність професіограми (як карти території, а не самої території, Г.Бейтсон) у тому, що вона дозволяє людині визначати, за вирішення яких професійних завдань вона береться, яких висот професіоналізму прагне досягти.

А. К. Маркова як базову, ядерну характеристику професіоналізму використовує поняття компетентності, що має у психології давню традицію [3; 4; 9]. Автор розгортає своє розуміння професіоналізму через розрізнення нормативного й реального, конкретного прояву професіоналізму людської особистості.

"Нормативні вимоги професії до особистості" – це сукупність, набір особистісних характеристик людини, необхідних для

успішного виконання праці. Коли мова йде про те, що даній людині властивий професіоналізм, говориться про те, що людина має цей необхідний набір психічних якостей, і професіоналізм стає внутрішньою характеристикою людської особистості. Таке розуміння означає "реальний" професіоналізм конкретної людини. Професіоналізм в обох випадках вимагає виконання праці на високому рівні якості.

Компетентність, з погляду автора, близько примикає до реального професіоналізму і являє собою індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії (ширше – професійну придатність). Поняття компетентності, у сучасному його значенні, ряд дослідників визначає як комбінацію психологічних якостей, як психологічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально (діюча компетентність), як володіння здатністю й умінням виконувати певні трудові функції. Судити про наявність компетентності пропонується по характеру результату праці людини. Дійсно, оцінка або зміна кінцевого результату – це єдиний науковий спосіб розуміння компетентності.

Розгляд автором різних видів компетентності:

– спеціальна – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;
– соціальна – володіння спільною (груповою, кооперативною) діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;
– особистісна – володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості;
– індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного росту, здатність до індивідуального самозбереження, несхильність до професійного старіння, уміння організувати раціонально свою працю без перевитрати часу й сил.

Названі види компетентності означають, по суті, зрілість людини в професійній діяльності, у професійному спілкуванні, у становленні особистості професіонала, його індивідуальність. Сходження до індивідуальної компетентності, з позиції автора, задає цілісність професіонала й детермінується професійним саморозвитком. А. К. Маркова пише: "Індивідуальна компетентність обумовлюється мотивацією досягнення, ресурсом успіху,

прагненням до якості своєї роботи, здатністю до самомотивування, упевненістю в собі, оптимізмом" [8, с. 58].

Справжній професіоналізм (вищий рівень) визначається автором через співвідношення творчості (новатора, винахідника) і майстерності в гармонійній взаємодії із професією. Майстерність є засобом самореалізації творчих задумів особистості людини у своїй справі.

Дане визначення узгодиться з позицією К. К. Платонова, який майстерність називає властивістю особистості, придбаним з досвідом, як вищий рівень професійних умінь у певній області, досягнутий на основі гнучких навичок і творчого підходу [9].

В акмеологічних дослідженнях акцент зміщається на співвідношення особистісного і дієвого принципів у контексті саморозвитку фахівця. При цьому йдуть пошуки у виявленні головних детермінант прогресивного розвитку, досліджуються основні його умови й фактори, а також те, що перешкоджає такому розвитку, й основні інваріанти професіоналізму (Е. Н. Богданов, В. Т. Зазикін). Психологічний аналіз (С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В. П. Москалець, М. В. Савчин, В. В. Москаленко, Г. О. Балл, В. Л. Зливков) розкриває усвідомлений внутрішньоособистісний рух суб'єкта до професійного еталона, який дозволяє йому на основі самопізнання, саморозвитку, самореалізації визначити свою "точку опори" – джерело, рушійну силу розвитку. Образ акме – сукупність найвищих якісних показників професіонала, вартісно-світоглядних, інтелектуальних, емоційно-почуттєвих, мотиваційних, вольових, комунікативних характеристик і складових психічного, фізіологічного й духовного здоров'я суб'єкта діяльності як професіонала, отриманих у процедурах оцінювання, корекції й розвитку. Відповідно поняття майстерності, професіоналізму, діяльності структуризуються із пріоритетного початку особистості людини.

Низка дослідників (С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В. П. Москалець, М. В. Савчин, В. В. Москаленко, Г. О. Балл, В. Л. Зливков, А. А. Деркач, В. М. Дячков, В. Р. Зазикін, А. П. Чернишов та ін.) відзначають, що категорія майстерності є важливою складовою частиною категорії професіоналізму й, у цьому змісті, не тотожня останньому. Вони виходять із того, що для досягнення професійної майстерності необхідно мати певний "особистісний потенціал" або "стартові особистісні можливості" – загальні й спеціальні здібності, базові знання, мотивацію досягнення, спрямованість на саморозвиток, адекватну самооцінку. Сам процес індивідуально-професійного розвитку розглядається як

"процес формування особистості і її професіоналізму, що здійснюється у саморозвитку, професійній діяльності й професійних взаємодіях" [5, с. 88].

Єдність особистості й діяльності (у їхній тотожності й відмінності) є методологічним принципом, що вбудовується в акмеологію.

На думку А. А. Бодальова, прогрес особистісного розвитку означає:

– зміну мотиваційної сфери особистості, в якій сильніше, ніж до того, починають знаходити своє відбиття загальнолюдські цінності;
– зростання на рівні інтелекту вміння планувати, а потім здійснювати на практиці саме ті діяння й робити, ті вчинки, які відповідають духу названих цінностей;
– більшу здатність до самомобілізації на подолання труднощів об'єктивного характеру, що заважають проявляти самостійність і робити вчинки відповідно до цих дій;
– більш об'єктивне оцінювання своїх сильних і слабких сторін і ступеня готовності до нових, складних діянь і відповідальних учинків [2].

Разом з тим А. А. Бодальов наполягає, що в акмеологічних дослідженнях необхідно вивчати два рівноцінні об'єкти – людину й діяльність. Звідси акмеологи розрізняють професіоналізм діяльності й професіоналізм особистості.

Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, що відбиває високу професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, у тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення, професійних завдань, що дозволяє здійснювати відповідальність із високою й стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відбиває високий рівень розвитку професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень вимог, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток [1, с. 135].

Пропозиція розглядати професіоналізм у діалектичній єдності професіоналізму особистості й діяльності є конкретною реалізацією принципу в його співвідношенні з дослідженням "загального в окремому". Він реалізується в пошуку загального, особливого й одиничного. В акмеологічних дослідженнях даний принцип проявляється у вивченні загальних закономірностей формування професіо-

налізму, у закономірностях, характерних для конкретної діяльності, і вивченні індивідуальних траєкторій руху до професійної майстерності.

Даний принцип був реалізований у визначенні загальних акмеологічних інваріантів професіоналізму [6].

Акмеологи виділяють інваріанти професіоналізму, що забезпечують високу стабільну ефективність діяльності, серед них:

1) розвиток антиципації, що проявляється в умінні точно, "детально" і надійно прогнозувати, передбачати розвиток ситуацій, що виникають у процесі виконання діяльності;

2) високий рівень керування високою працездатністю, стресостійкістю, своїм станом постійної готовності до екстрених дій, здатності мобілізовувати свої ресурси в необхідний момент;

3) вміння ухвалювати рішення, сміливість у прийнятті рішень, надійність рішень, їх своєчасність і точність, нестандартність і ефективність;

4) креативність, що проявляється не тільки у високому творчому потенціалі, але й у спеціальних уміннях творчо вирішувати професійні завдання;

5) висока й адекватна мотивація досягнень.

Отже, дослідники посилаються на те, що рушійною силою індивідуально-професійного розвитку виступають різні протиріччя між перспективним, потенційним і наявними (індивідуалізація й соціалізація). Пояснити й обґрунтувати акмеологічні закони індивідуально-професійного розвитку прагненням особистості до самовираження в професії недостатньо, тому що це є лише приватний аспект буття професіонала, який входить в більш широку категорію, а саме в категорію сенсу життя людини і її вчинків в цьому житті. Якщо самовираження відривається від загального життєвого цілого, то воно стає самоцінністю й тим самим, на наш погляд, блокує досягнення рівня самодіяльного професіонала.

Ідеологія самовираження в професії приваблива з погляду самоствердження особистості, соціального визнання й поваги, що є немаловажним зовнішнім фактором у підтримці прагнення до висот професіоналізму, але все-таки не суттєвим у визначенні покликання й життєвого задуму людини, на що вказував Е. А. Клімов у визначенні професіонала і його професіоналізму.

Інтеграція особистісних й дієвих начал у феномені професіоналізму проявляється у визначенні професіонала (А. А. Деркач, В. М. Зазикін) [6].

Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, що володіє високими показниками професіоналізму особистості й діяльності, що має високий професійний та соціальний статус, і систему особистісно-

дієвої нормативної регуляції, що динамічно розвивається, постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, які мають соціально-позитивне значення.

При подальшому аналізі в нашім випадку потрібно конкретизувати цю абстракцію стосовно професіоналізму практичного психолога з виявленням специфіки його діяльності й змістовних дієвих характеристик (загально-конкретного). Для цього необхідно розглянути питання про те, який шлях людина проходить у своєму русі до професіоналізму і як стає професіоналом у своїй справі. Відповідь на це питання розкриває можливі варіанти й етапи розвитку суб'єкта діяльності.

Специфікою психологічного підходу є перенесення акценту з розвитку професійно важливих якостей (комплексний підхід) на розвиток і формування суб'єкта-діяча (як динамічно-системної освіти) у рамках життя людини як цілого.

Найбільш відомі періодизації розвитку людину як суб'єкта праці є запропоновані С. Д. Максименком, М. В. Савчиним.

У періодизації С. Д. Максименка виділені такі ланки процесу професійного становлення:

- ***вибір професії*** – стадія "оптації" – характеризується підготовкою до життя, до праці, підготовкою свідомого й відповідального планування й вибору професійного шляху;
- ***стадія адепта*** – це професійна підготовка;
- ***стадія адаптанта*** –це входження в професію після завершення професійного навчання стадія триває від декількох місяців до 2–3 років;
- ***стадія інтернала*** – це входження фахівця у професію як повноцінного колеги, здатного працювати на нормальному рівні як "свій серед своїх";
- ***стадія майстра*** – коли про працівника можна сказати, що він кращий серед звичайних і гарних, тобто працівник помітно виділяється на загальнім тлі (має свій стиль і своє "лице");
- ***стадія авторитету*** – означає, що працівник став кращим серед майстрів;
- ***стадія наставника*** – вищий рівень роботи будь-якого фахівця. Ця стадія цікава тим, що працівник стає не просто чудовим фахівцем у своїй області, але й учителем, здатним передати кращий свій досвід учням і втілити в них частину своєї душі. Таким чином, вищий рівень розвитку будь-якого фахівця – професіонал, що став наставником, учителем, консультантом, що втілює в собі культуру в кращому розумінні цього слова.

Міркуючи про етапи опанування професією, С. Д. Максименко виділяє такі рівні професіоналізму:

- допрофесіоналізм (людина вже працює, але не має повного набору якостей справжнього професіонала);
- професіоналізм (людина – професіонал, тобто стабільно працює й виконує все, що від нього потрібно з високою якістю);
- суперпрофесіоналізм (творчість, особистісний розвиток, те, що називається "акме", – вершина професійних досягнень);
- псевдопрофесіоналізм (зовні досить активна діяльність, але при цьому людина або робить багато "браку" у роботі, або сама деградує як особистість);
- постпрофесіоналізм (людина може бути "професіоналом у минулому", "экс-професіоналом", а також може виявитися порадником, наставником для інших фахівців).

Аналіз етапів і рівнів розвитку професіоналізму дозволяє дійти висновку, що головним у цьому процесі є вихід суб'єкта діяльності в позицію творчого проектування себе як особистості і як професіонала, із творенням нової професійної дійсності й, тим самим, формування образу й стилю свого життя.

Найбільш дослідженим аспектом психології професійного становлення практичного психолога є визначення структури професійно важливих якостей, переважно, у задачному підході [10]. Е. С. Романова у своїй дисертаційній роботі дає психологічний аналіз методів роботи практичного психолога з упором на техніку побудови й застосування психодіагностичних методів, зміст діяльності практичного психолога, що розкриває структуру розв'язуваних завдань, способи й засоби діяльності, технологію й техніку його практичної роботи. Дослідник виявила дев'ять класів таких завдань:1) інформаційні; 2) розвиваючі; 3) дослідницькі; 4) комунікативні;5) конструктивні; 6) організаційно-методичні; 7) діагностичні; 8) орієнтаційні (консультаційні); 9) корекційні.

До професійно важливих якостей практичного психолога автор віднесла: атенціональні; перцептивні; мнемічні; моторні; сенсорні; імажитивні; розумові; емоційні; вольові; мовні.

Описовий характер виділених класів завдань і професійно важливих якостей не розкриває, яким способом вони структуруються в процесі індивідуального розвитку й формування професіоналізму практичного психолога. Пояснювальний принцип "готовності" психолога до роботи, який Е. С. Романова вводить до складу професійної майстерності, робить акцент лише на раціональний аспект вирішення проблеми психологом. При цьому упускається з виду інший полюс у роботі практичного психолога – полюс

активності самого клієнта у розв'язку своїх життєвих завдань при взаємодії із психологом.

До даного напрямку належать дослідження спеціальних здібностей особистості практичного психолога, що визначають його професійну успішність .

Дослідження Р. Б. Кеттелла і його співробітників (середній типовий особистісний профіль психолога) співвідносяться з інваріантами професійно вагомих якостей, виявленими вітчизняними психологами.

Так, за результатами дослідження Р. Б. Кеттелла, психологів відрізняють високі інтелектуальні здатності, емоційна стійкість, незалежність, наполегливість, упевненість у собі, неприхильність стандартам, несхильність до моралізування, товариськість, висока протидія утомі при роботі з людьми, заповзятливість, високий рівень сензитивності. Вони жваво відгукуються на всі події, що відбуваються, знаходять інтерес і новизну навіть у повсякденних справах, не довіряють авторитетам, усе намагаються проаналізувати й зрозуміти самі, відрізняються критичністю мислення, терпимістю до протиріч і непорозумінь [11].

В останні роки акцент при вивченні професіоналізму практичного психолога зміщується на розвиток його особистості: професійної свідомості і самосвідомості, професійної ідентифікації, особистої позиції в соціально нормованій активності і форм становлення особистості в процесі її професіоналізації. Ці дослідження носять одиничний характер відносно об'єкта – портрета сучасного практикуючого психолога, що саме по собі є показовим. З іншого боку, емпіричні дані в основному отримані при дослідженні студентів, що стають фахівцями, і щодо цього вони для нас є важливими з погляду розкриття характеру й рівня професійної підготовки сучасної освітньої системи.

Професійні уявлення психологів, як відзначають А. І. Донцов і Г. М. Бєлокрилова, виконують і функцію інструмента пізнання (опису, класифікацій і пояснення), і функцію адаптації (своєрідної психології, що відновлює неврівноваженість когнітивної сфери, яка виникає через появу нового об'єкта, шляхом приведення його до звичної, категоріальної структури), і функцію самовираження, що дозволяє фахівцеві відчути себе власником "таємного знання", що сприяє зміцненню Я – концепції, і функцію соціальної ідентифікації, тобто відчуття (усвідомлення) причетності до професійного цеху психологів.

Висновок. Професійна підготовка психологів характеризується відсутністю таких найважливіших ознак, як практико-орієнтований й суб'єктно-орієнтований вектор у формуванні професіоналізму фахівця. Особистісно орієнтований підхід в освіті не вирішує

проблеми розвитку й формування суб'єкта професійної активності. Перед науковцем постає проблема пошуку способу вирішення даної проблеми. Традиційні варіанти наукового дослідження й нормативного проектування не забезпечують вирішення перших двох проблем.

Список використаних джерел

1. Боришевский М. И. Теоретические вопросы самосознания личности / М. И. Боришевский // Психологические особенности самосознания подростка. – К.: Вища школа, 1980. – С. 5–38.
2. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М. Й. Боришевський. – К.: АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2000. – 63 с.
3. Голицын Г. А. Информационный подход в психологии творчества / Г. А.Голицын // Исследование проблем психологии творчества. – М., 1983. – С. 210–231.
4. Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А.Деркач, Н.В.Кузьмин. – М.: Луч, 1993. – 32 с.
5. Дильтей В. Описательная психология/ В.Дильтей. – М.: Современный гуманит. университет, 2001. – 138 с.
6. Зинченко В. П. Проблема внешнего и внутреннего и становление образа себя и мира / В. П.Зинченко// Первое чтение памяти В. В. Давыдова. Сб. выст. – М.: Рига, 1999. – С. 35–47.
7. Конопкин О. Н. Психологические механизмы регуляции деятельности / О.Н.Конопкин. – М.: Наука, 1980. – 256 с.
8. Максименко С. Д. Генезис существования личности [монография] / С. Д. Максименко.– К.: ООО "КММ", 2006. – 239 с. – Библиогр.: с. 228–239 (339 назв).
9. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи / В. П. Москалець. – Львів: Світ, 1994. – 120 с. – ISBN 5777301541.
10. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / К. К.Платонов. – М.: Медицина, 1970. – 320 с.
11. Элъконин Б. Д. Психология развития / Б. Д.Элъконин. – М.: Академия, 2001. 140 с.

The article describes current views on the development and formation of a professional psychology practitioner in the traditional and modern psychological science.

Key words: professionalism, professional assignments, competence, mastery, self-fulfilment.

Отримано: 25.02.2011